

Bírálat

Sági György: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye története Grósz József érsek egyházkormányzása idején (1943-1961)* című doktori (PhD) értekezéséről,
a disszertáció nyilvános vitájához (PPKE, BTK)

Bírálatunkat a témaválasztás értékelésével kezdjük: megítélésünk szerint Sági György tanulmányai, kutatásai és korábbi publikációi alkalmával fokozatosan, szépen építkezett, és a disszertációhoz érve jól választott, munkája hiánypótlónak tekinthető. Grósz érsek személye túl mutat Kalocsán, s annak ellenére, hogy időnként az országos események és a történetírás reflektorfényébe került, alapos, monografikus életrajzával máig adós a történettudomány. Sági György másfél évtizedes kutatásai során azonban nem csak ezt vette észre, hanem tovább lépve disszertációjában egy még elhanyagoltabb terület, az egyházmegye történetének áttekintésére vállalkozott, Grósz érsek korában. Tette mindezt az egyházmegyetörténet-írás hiányosságainak enyhítésére, Vanyó Tihamér 1937-ben publikált, de ma is időszerű módszertani szempontjai érvényesítésének igényével. Figyelemre méltó, bátor vállalkozás volt ez a jelölt részéről. (Ld. értekezés 6.o.)

Sági György kutatásai során körültekintően, a teljességre törekedve használta fel a téma könyvészeti és levéltári forrásait, sőt az interjúk, az oral history lehetőségeivel is élt, és figyelme a hangfelvételekre és képanyagokra is kiterjedt.

A levéltári források esetében úgy a bevont intézmények körét, mint a feldolgozott források mennyiségét-súlyát tekintve is alaposnak és arányosnak tartjuk a munkát. A téma szempontjából meghatározó volt a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) korszakra vonatkozó dokumentumainak módszeres áttekintése, a jelölt ezen a területen végzett, kitartó munkájának magunk is tanúi voltunk az elmúlt évtizedben. A feltárt szálakat követve nem maradt el más egyházi levéltárak (SzCsEL, SzEL, MSzKL), a területileg illetékes közlevéltár (MNL-BKML), és a római levéltárak (Vatikáni Apostoli Levéltár, Pápai Államtitkárság Történeti Levéltára) kutatása sem. (11-14.o.)

A munka eredményeit, az olvasás során kialakult összképre vonatkozóan egy általános megállapítással kezdjük: annak ellenére, hogy az írás célja nem egy Grósz-életrajz volt, mégis határozottan hangsúlyos maradt az érsek személye, s az a benyomásunk, hogy az értekezés jelentős módon hozzájárult egy esetleges, jövőbeni Grósz-monográfia elkészítéséhez. Nem véletlen történt ez így, Grósz személye „megtestesített” bizonyos ügyeket akár a püspöki kar élén, akár a koncepciók per vádlottjaként, vagy éppen munkatársait védve, helyzetbe hozva a börtönök után. Így volt ez annak ellenére, hogy kollegiális főpap volt, aki döntéseit másokat meghallgatva, másokra támaszkodva hozta.

A főpap-kép említett kidolgozottságát, gazdagságát kétségtelenül nehéz az egész egyházmegyére vonatkozóan, hasonló minőségben megvalósítani. Festői hasonlattal élve van egy portré-tájkép együttesünk (az emberről és környezetéről), ahol a portré Grósz személyisége és szerepe miatt szükségszerűen a középpontba kerül és látványos, viszont mellette nem könnyű a tájat, az érsek környezetét, egyházmegyéjét is kellően hangsúlyosan és részletesen láttatni. A dolgozat munkahelyi vitáján, korábban főként ezzel, a környezet láttatásával kapcsolatos javaslatokat tettünk, és a disszertáció leadott változatában örömmel tapasztaltuk, hogy az arányok javultak, az egyházmegyei részek leíró jellege, adatgazdagsága több helyen is jelentősen megerősödött.

Az alapos Bevezetés (a kutatási előzmények, célok, szakirodalom és a forrásadottságok bemutatása) után a dolgozat végül keretes szerkezetet kapott, Grósz érsek személye a téma

indításaként, majd annak befejezéseként is előkerül. Az elején, a II. fejezetben két szálon, az érsek és az állam, valamint az érsek és székvárosa kapcsolatának tükrében látjuk a főpap tevékenységét, míg a végén, a függelékben az érsek személyisége, emlékezete kerül a középpontba, dokumentumok és képek felidézésével. Ebben a keretben, egy tíz részből álló ívben bontakozik ki a Főegyházmegye 1943-1961 közötti történetének bemutatása, kb. a következő témák szerint: központi irányítás, terület-plébániák, papság, szerzetesek, papképzés-oktatás, egyesületek, anyagiak (javadalmak, birtokok, jövedelmek), majd végül az érseki szék 1961-es megüresedése és annak 1964-es betöltése (kitekintés).

A III-as fejezetben (A főegyházmegye irányítása) részletesen megismerhetjük az érseki kinevezés történetét, Grósz beköszöntő beszédének programját, majd a főpap munkatársai, a káptalan és az érseki központ, a kúria tisztségviselőinek archontológiáját. Láthatjuk, kik töltötték be a hivatali pozíciókat, milyen intézményes- és személyi körülmények között végezte egyházkormányzati teendőit az érsek.

A IV-es rész (Főesperességek, esperességek, plébániák) a dolgozat „legsűrűbb”, legterjedelmesebb része, összetett tartalommal. Egy viszonylag rövid, de mégis fontos fejezettel kezdődik, az egyházmegye területi- és statisztikai adatainak ismertetésével, lényegében két fontos időmetszetben (az 1942-es és 1950-es sematizmus-adatok segítségével). Az idézett adatok nagy segítséget adnak annak érzékeltetésében, hogy milyen nagy mértékben változtak Grósz érsek szolgálatának idején a külső körülmények (plébániák, papok száma, hívek létszáma és felekezeti megoszlása). A számokat böngészve látható pl., hogy a határon kívül rekedt a római katolikus hívek 70 %-a, viszont a határon belül maradt a papság 57%-a (ez részben a háború végi állapotoknak, a Bácskából történő menekülésnek eredménye), és még más hasonló érdekességek is észrevehetőek.

A IV/2. fejezet (Az 1948-as megghiúsult ad limina) egy értékes adatgyűjtésre hívja fel a figyelmet, az 1948 előtti öt évről ui. a plébániáknak jelentést kellett beküldeniük egységes szempontrendszer alapján, s a kérdések sok mindenre kitértek (demográfiai-anyakönyvi adatok, vegyesházasságok, vallásváltoztatások, hívek aktivitása, birtokviszonyok változása stb.) A forrásanyag részletes közlése-elemzése ugyan túlmutat a disszertáció lehetőségein, de néhány jelentés (Kalocsa-Belváros, Hajós, Madaras, Császártöltés) így is bemutatásra került. Látható belőlük, hogy a háborús években, 1943-1947 között általában nőtt a szentmisék látogatottsága, a szentgyónáshoz és szentáldozáshoz járulók aránya (50-70%-os értékek fordultak elő), és a lakosság mozgására vonatkozóan (ki- és betelepítések, hadifogság, kényszermunkára elhurcolt személyek) is érdekes adatokat találhatunk. Az utóbbi adatok összegzése 1948-ban talán nem véletlenül maradt el, nyilvánvalóan érzékeny témákat érintett. Az ízelítő közlés kíváncsivá teszi az olvasót, úgy látjuk, jó lehetőség volna az adatok feldolgozását a jövőben a teljesség igényével, alaposan elvégezni, és pl. a korszak népességmozgásaira vonatkozó szakirodalommal összevetni. Ez a forrásanyag valószínűleg további lehetőségeket is tartogat.

A IV/3. fejezet (Hitélet és nagy vallási események) esetében főként a Mária-kultusz kapcsán találunk információkat (az 1950-es Szentév, ill. Grósz érsek 1961-es aranymiséjének eseményein kívül), elsősorban az 1947-1948-as Boldogasszony Év, valamint a Mária-enciklopédia 1950-51-es kezdeményezésének köszönhetően. Utóbbi részeként a plébániák egységes szempontok szerint készített jelentéseket küldtek be a Mária-ábrázolásokról, ájtatosságokról, búcsújárásról és más Szűz Máriához köthető szokásokról, imákról. A disszertációban említett egyházmegyes adatgyűjtések közül egyébként ez az egyetlen forráscsoport, ami korábban, 2016-ban már közlésre került a Mária-enciklopédia, Kalocsa, 1950 c. forráskiadvány- és adattárban.

A IV/4. fejezet (Bácska és a Bácskai Apostoli Kormányzóság) a Trianon után határon kívül került Bácska 1941-1944 közötti visszatérését, az adminisztratúra egyházkormányzatának változásait ismerteti, kitérve a nemzetiségi, politikai ellentétek nehézségeire, és természetesen Grósz érsek sajátos helyzetére és törekvéseire, melyben őt nem annyira a jogbiztosító

szempontok, mint inkább a hívek és a papság védelme, helyzetének javítása vezérelték. A válságos évek bácskai népiértéséről, a laikus és klerikus áldozatokról külön alfejezetben olvashatunk, tanulságos, összegző ismertetésben (többek között horvát szakirodalmi adatok bevonásával, a többnemzetiségű vidék veszteségi adatainak közlésével).

A V-ös részben (A főegyházmegye papsága) hangsúlyos a békemozgalom vizsgálata, ill. a megyei egyházügyi előadók véleményének ismertetése haladó és konzervatív/reakciós papok számáról, valamint a papság állami nyomás alatti működésének jellemzése. Az állami ellenőrzés forrásainak ismertetése kétségtelenül érdekes és informatív, de véleményünk szerint a jövőben érdemes volna ezt a papság mindennapjainak, helyi tevékenységének-életének vonásaival is kiegészíteni. Ebben főként a konkrét helyekre vonatkozó források segíthetnének (pl. egyházközségi képviselőtestületek működése, közösségek templomépítési vállalkozásai, újonnan szervezett lelkészségek berendezkedése, historia domusok tanulságos történetei). A lelkipásztori teendők változásai vizsgálhatók pl. a papság áthelyezéseinek, mozgásának tükrében, karrierék, hivatali életrajzok alapján is. A disszertáció jövője, egy további kiadás-közlés esetén ezt célszerűnek látjuk megfontolni, s a papság bemutatását az állami-ideológiai tükrökön túl, újabb dimenziókkal, egyéb tevékenységek nyomaival bővíteni. (Egy ilyen jellemző papi tevékenységi terület, a hitoktatás ügye egyébként kifejtésre került a VII-es fejezetben, az egyházi oktatásnál.)

A VI-os részben (Szerzetesek és szerzetesi intézmények) a 1/c) alfejezet kitér az 1948-as vizitációra a főegyházmegye szerzetesi intézményeinél, melyre az ad limina jelentés előkészítése kapcsán került sor. Az így születő adatgyűjtések és relációk kétségtelenül érdekesek és jellemzőek a feloszlás előtti állapotok érzékeltetésére, számadataikból és történeteikből értékes ízelítőt is olvashatunk, időnként meglepetésekkel. A vizitátorok a kalocsai iskolanővérek esetében Kalocsán, a jezsuitáknál, a nagyszemináriumban és az érseki kastélyban végzett háztartási szolgálatuknál, az ún, házi nővéri szolgálatoknál ui. megjegyezték, hogy a nővérek szerint ezek a tevékenységek valójában kívül esnek a társulatuk konstitúciójában rögzített munkakörükön, így nem teljesen jogszerűek. Érdekes és tisztázásra érdemes megjegyzés ez az iskolanővérek egyébként bevett, akkoriban már több évtizede alkalmazott házinővéri szolgálatainak megítéléséhez, hasonlóval eddig még nem talákoztunk. A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása című, VI/2-es fejezetben az ún „feloszlás” eseményeit tekinthetjük át. Az eseménytörténet és az emberi sorsok érzékeltetésén túl ez a fejezet a szerzetesek későbbi sorsára vonatkozóan is tartalmaz adatokat az 1950-es évek elejéről, felhasználva az egyházmegyében alkalmazott személyekről készített jelentéseket. Ezekből kiderül, hogy viszonylag szerény létszámban alkalmaztak lelkipásztorokat a volt szerzetesek közül, a férfi rendekből (kb. 4-5 személyt említenek), s ha a kiegészítő tevékenységeket (sekrestyés, kántor, harangozó, háztartási alkalmazott) is figyelembe vesszük, akkor a kb. 60 iskolanővér alkalmazása jelentős, de három éven belül ez a szám is „feleződött”, 34-re csökkent, vagyis sokuk számára ez csak átmeneti menedéket jelentett. A számadatok kapcsán jegyezzük meg, hogy érdemes lett volna a szerzetesekről szóló rész elején, a szerzetesrendek működéséről szóló bevezetőben az egyházmegyei létszám-adataikat is közölni, pl. az 1942-es sematizmus felhasználásával. Ezek a számok háttérrel, viszonyítási pontot adhatnának a veszteségek, az oszlatás és a későbbi sorsok számadatainak megítéléséhez.

A VII-es részben (Papképzés és egyházi oktatás) a kiszemináriumi és nagyszemináriumi nevelés változásait, az előbbi megszüntetését és az utóbbi költözését, majd az egyházi oktatási intézmények államosítását, végül a hitoktatás adminisztratív nehézségeit, annak állami szervek részéről történő akadályozását is figyelemmel követhetjük. Alaposan szerkesztett, informatív fejezeteket olvashatunk itt, körültekintő forráshasználattal.

A VIII-as (Egyesületek végnapjai) részhez jegyezzük meg, hogy az 1942-es sematizmus az egyes plébániák leírásánál a működő egyesületek-társulatok felsorolását és létszám-adataikat is

tartalmazza, ami fogódzó lehet az 1945 előtti helyzet megismeréséhez, értékeléséhez. A jövőben esetleg felhasználható.

A IX-es rész (Javadalmak, birtokviszonyok, jövedelmek) részletesen tájékoztat az egyházi javadalmak és földbirtokok működéséről majd elvesztéséről, az 1945-ös földreform következményeiről. Tájékozódhatunk a kongrua (a papi jövedelmek állami kiegészítése) alakulásáról is, mely a javadalmak elvesztése után a papság megélhetése szempontjából egyre fontosabbá vált. Egy javaslat: a jövőben, további közlés esetén a témát kiegészíthetné a plébániák-egyházközségek gazdálkodásának vizsgálata, hiszen ott is alapvető változásokat okozott a korábbi feudális járandóságok, kontraktusok érvényességének megszűnése, a földbirtokok elvesztése, helyette az egyházi adó fizetési gyakorlatának megerősödése. Forrásként hasznosak lehetnek ehhez a plébániák rendszeresen beküldött éves számadásai, költségvetései.

A X-XI-es részekben az érseki szék 1961-es megüresedéséről, majd kitekintésként annak 1964-es betöltéséről olvashatunk, ugyancsak alapos, informatív módon. Így válik teljessé az ív, és következhet a XII. rész, az összegzés.

Az értekezést XIII-as szám alatt egy Függelék is gazdagítja, ahol a szerző Grósz érsek alakját az emlékezet tükrében mutatja be, oral history, interjúk, visszaemlékezések, sajtó, rendezvények stb. segítségével, majd ezt követően a témához kapcsolódó válogatott, érdekes-különleges dokumentumokat is bemutat, mintegy forrásközlésként. Valóban gazdagító, fontos részletek ezek, és nagyon jó, hogy elkészültek, ill. a megfelelő időben készültek el, interjúkat készíteni a kortársakkal ui. már nem sokáig lehetett/lehet, ebből a szempontból a 24. órában, vagy talán annak is a végén járunk.

Az értekezés zárásaként a XIV. Bibliográfia és XV. Források rész is jól kidolgozott, tematizált, könnyen áttekinthető. Jól látható pl. a forrásokat őrző intézmények sora, és azokon belül a kutató állományok megnevezése, jelzetei. Az említett apparátusból is látható, hogy a Szerző kiterjedt kutatómunkát végzett.

Összegezve bírálatunkat, megítélésünk szerint Sági György körültekintő, alapos munkát végzett. Hiánypótló dolgozatának szerkesztése, felépítése logikus, tudományos következtetései megalapozottak, a hivatkozások és a jegyzetek pontosak. Az egyházmegyére és a korszakra vonatkozó bibliográfiai adatok feldolgozásán túl a rendelkezésre álló levéltári források feltárására is sikeresen vállalkozott, s az említett forrásokat arányosan és jól kezelte, adatokban gazdag, a jövőbeni kutatások szempontjából is fontos forrásokat mutatott be, hívta fel rájuk a figyelmet. Az egyházmegye történetének részeként a főpásztor, Grósz József érsek bemutatására is nagy figyelmet fordított, egy jövőbeli Grósz-monográfia szempontjából is megkerülhetetlen, hasznos munkát, adatgyűjtést végzett. A dolgozat tartalmi és formai szempontból is megfelel a doktori értekezések kívánalmainak, vitára bocsátását mindenképpen ajánljuk, elfogadását fenntartás nélkül (summa cum laude) javasoljuk.

A munka méltatása mellett bírálatunk javaslatai a „tájékp”, az egyházmegye láttatásának további lehetőségeire kívánták felhívni a figyelmet. Tettük ezt a további kutatások, publikációk reményében. Elismerjük, hogy ez a folyamat szinte végtelen, s az egyházkormányzat után a helyi történések-források felé mutat, melyek feldolgozása-alkalmazása fáradságos, cserébe viszont élettél tölthetik meg a tájékpünket.

Kalocsa, 2026. április 8.

Lakatos Andor (PhD)
levéltárvezető, KFL
főiskolai tanár, TPF